

В. Ф. Орлов, д-р пед. наук, проф.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ФАКТОР ГУМАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Якість університетської освіти у технічному ВНЗ безпосередньо залежить від рівня педагогічної майстерності викладача. Тому так важливо дослідити теоретико-методологічні передумови розвитку цієї професійної складової викладача технічного університету.

Вступ

В умовах розвитку вітчизняної системи вищої освіти об'єктивно склалося так, що викладачі технічних, економічних, транспортних, медичних та інших непедагогічних ВНЗ у своїй більшості не мають професійної психолого-педагогічної підготовки, а є фахівцями різних предметних областей, не орієнтованих на діяльність у сфері освіти. В Україні дуже мало досліджень і практично немає узагальнюючих публікацій щодо науково-методичного забезпечення психолого-педагогічної підготовки фахівців з вищою освітою непедагогічного профілю до викладання у ВНЗ як другої професійної діяльності. У багатьох вищих навчальних закладах України це питання намагаються вирішувати, але різними способами і у різних формах: створюються центри психолого-педагогічної підготовки при інститутах післядипломної освіти і підвищення кваліфікації, різноманітні курси в самих технічних ВНЗ. Друга професійна освіта, на яку орієнтовані ці установи, переводить засвоєння викладання у ВНЗ з емпіричного на науково обґрунтований шлях.

Основна частина

Вважається, що науково обґрунтований шлях освоєння нової професійної діяльності — це перш за все вивчення закономірностей, що впливають на об'єкти і процеси в освоюваній сфері, тобто вивчення наукових основ діяльності.

На базі засвоєння таких закономірностей, має здійснюватися кероване освоєння нової професійної діяльності. Під час вивчення психолого-педагогічних дисциплін фахівцями, які отримали вищу технічну освіту, вже наявна переважно техноцентрична спрямованість інтересів, ідеалів і діяльності повинна бути свідомо доповнена антропоцентричною спрямованістю діяльності професіонала-викладача. Зазначене завдання вимагає усвідомлення слухачами специфіки кінцевого результату своєї викладацької діяльності, втіленого не в технічних об'єктах, не в проектній документації, а в отримуваних випускником моральних (загальнокультурних), особистісних (соціальних) і діяльнісних, професійних якостях.

За результатами попередніх досліджень є підстави вважати, що традиційне емпіричне освоєння викладацької діяльності не забезпечує такого усвідомлення, оскільки з самого початку зосереджує увагу викладача в основному на методиках викладання вузькоспеціалізованої технічної предметної області конкретної навчальної дисципліни. При цьому успішність діяльності викладача пов'язується в основному з виконанням тематичного плану, з успішністю студентів з цієї навчальної дисципліни, а не з якостями, які повинен мати випускник. Це суперечить основоположним принципам гуманізації вищої освіти.

На думку автора статті, одним із підходів до вирішення завдання гуманізації професійної освіти та переорієнтації і викладачів, і студентів з вузькоспеціальних методик викладання на особистісно-орієнтований рівень є аксіологічний (або ціннісний) підхід. Такий підхід має своє теоретичне обґрунтування і науково-методичну базу у вищих навчальних закладах, які входять у Топ-100 кращих навчальних закладів світу, і поки ще не здобув достатнього поширення у вітчизняній педагогіці вищої школи. Зауважую, що цей підхід обумовлений значущістю проблеми вивчення ціннісно-сміслових аспектів навчання і викладання.

Аксіологія як наука про розвиток ціннісних орієнтацій особистості в умовах певного суспільного устрою стверджує, що розуміння цінностей в різних країнах і в різні часи характеризується як

неоднозначне і суперечливе. Ціннісні орієнтації на кінець ХХ—початок ХХІ століття в нашій країні і у розвинених країнах Заходу набули утилітарно-прагматичної спрямованості, за якої критерієм цінності освіти насамперед виступає її корисність [1, с. 196]. Зіставлення розвитку аксіологічної проблематики з цінностями педагогічної системи дає змогу зрозуміти логіку і необхідність застосування аксіологічного підходу до процесів формування педагогічної майстерності.

Питання розвитку ціннісних уявлень у вітчизняній педагогіці і соціально-економічні умови функціонування системи освіти мають такі розбіжності, які викривляють ціннісні орієнтації молодих малодосвідчених викладачів, з недостатньо сформованими професійними установками. Це протистояння було і раніше, але не стояло так гостро. Зараз воно гальмує процес формування педагогічної майстерності, тому що стає все важче говорити із студентами про професійну свідомість, ставлення, поведінку, установки, орієнтації тощо.

Формування педагогічної майстерності ґрунтується на вивченні теоретичних основ педагогіки і психології, але цим не обмежується — це складний багатофакторний процес, для якого аксіологічний підхід є абсолютно доцільним і методологічно виправданим.

Система цінностей викладача складається зі взаємопов'язаних підсистем: створення умов для розвитку особистості студента, спрямованості на стимулювання цього розвитку; організації ефективної навчально-пізнавальної і науково-дослідної діяльності; продуктивних умов для професійного становлення, самовдосконалення і розвитку педагогічної майстерності; технологій спілкування на професійному і особистісному рівні.

Про систему цінностей, на яку зорієнтовані викладачі і студенти можна судити з таких даних про їх готовність до реалізації принципів гуманізації професійного навчання:

Рівні інформаційно-методичного забезпечення	Знаю і дотримуюсь на практиці	Знаю і дотримуюсь частково	Знаю, але дію відповідно до ситуації	Не знаю
Викладачі (74 чол.)	12,4	34,8	42,6	10,2
Студенти (287 чол.)	3,8	21,1	20,7	54,4

Отримані дані свідчать не лише про недостатній рівень поінформованості та мотивації і студентів, і викладачів щодо ціннісних орієнтацій і власного професійного самовдосконалення, але результати подальших контрольних опитувань дали можливість переконатися, що обізнаність із принципами саморозвитку, навіть на теоретичному рівні, значно нижча, а на практиці студенти магістратури, які безпосередньо готуються до викладацької діяльності, як і молоді викладачі, розвиток своєї педагогічної майстерності розглядають переважно на інтуїтивному рівні і діють залежно від ситуації.

У системі мотивів, потреб і ціннісних орієнтацій педагогічна майстерність повинна усвідомлюватися викладачем як цінність, як мета, досягнення якої є особисто для нього найважливішим фактором саморуку до вершин життя і професіоналізму діяльності. І тут ми бачимо єдність і взаємодоповнюваність двох підходів: аксіологічного і акмеологічного.

Суб'єктивні фактори досягнення вершин професійної діяльності викладача ВНЗ містяться у самому суб'єкті творчої діяльності, зокрема у потребах і мотивах. Мотиваційна сфера особистості багатогранна. Визначальною в ній має стати мотивація професійної діяльності. В структурі особистісних професійних якостей викладача це мотивація педагогічної діяльності на рівні педагогічної майстерності. Для того, щоб бути рушієм у професійному розвитку викладача, вона повинна усвідомлюватися не лише як соціально важливе об'єктивне явище, але й як суб'єктивна, особистісна цінність. Оволодіти нею — означає отримати ту ступінь свободи, де викладач отримує можливість уявляти, проектувати і досягати бажаних результатів у розвитку професійних якостей студентів і визнання власної значимості в цьому, що виражається в оцінках колег, студентів, адміністрації, оточуючих і на цих підставах самооцінці себе як професіонала.

За умов масової професійної підготовки фахівців у технічних ВНЗ, такий результат досягається лише в одиничних випадках. Сподівання на особистісну зорієнтованість за існуючого навантаження викладачів, в нинішній системі вищої освіти — марна надія. Але є певна надія на те, що мотиваційна структура кожного нашого випускника прийде у відповідність до потреб того педагогічного колективу, того мікросоціуму, в якому навчально-виховний процес є похідною від високо-

го рівня кваліфікації викладачів, їх ділових і моральних якостей. Тобто ті мотивації і моральні педагогічні цінності, основи яких були закладені в університеті, дістануть свій особистісний розвиток у педагогічному колективі технічного ВНЗ. (Якщо наш випускник туди потрапить!).

Відкритим залишається питання: як цю здорову основу закласти у свідомість майбутнього викладача, студента магістратури?

Визначення сутності та інтенсивності кореляційних зв'язків між ступенем професійної підготовки, рівнем самооцінки, рівнем соціальних домагань викладача певного педагогічного колективу і максимальним ступенем його ефективності дозволяє скласти реальну прогностичну модель оптимального педагогічного колективу, а також розробити кодекс-прототип викладача. Через професійний стан психолого-соціологічного спектра педагогічного колективу можливе моделювання динаміки функціонального складу цього мікросоціуму, визначення його акмеологічної фази і створення умов для продовження цієї фази.

Показником педагогічної майстерності викладача ВНЗ є вміння стимулювати процес мислення студента. Щоб навчитися спрямовувати думку студента в потрібному для її розвитку напрямі, майбутній викладач повинен навчитися керувати власними потоками свідомості. Від нього вимагається розуміння не лише «що і за яких умов» повинно відбуватися, а й те «як це повинно відбуватися» і «як він, викладач, може це зробити, щоб воно дійсно відбулося». Самого теоретичного знання тут недостатньо. Треба відчувати як це відбувається у власній свідомості. Навчитися на власному досвіді, у процесі самопізнання відсторонено спостерігати процес мислення. Таким чином, для нього недостатньо оволодіти психологічною рефлексією, а доцільно доповнити її комплексом методів феноменологічного самопізнання. Почати, наприклад, із спроб переключати свою увагу з теоретичних положень щодо викладання технічних дисциплін на процеси, що відбуваються у власній свідомості.

Самовиховання особистості психолог В. В. Рибалка розглядає як «самоврядну діяльність людини по перетворенню власної особистості у бажаному напрямі з метою її самовдосконалення» [1, с. 202—203]. Серед важливих засобів та етапів самовиховання автор відмічає:

- самоформування, яке здійснюється в процесі самоспостереження, тестування, оцінки своєї особистості тощо. У результаті самоформування спирається на ідеал самовдосконалення;
- складання програми самовиховання, яка передбачає усвідомлення можливостей щодо досягнення якостей ідеалу;
- приймається самозобов'язання щодо формування в себе бажаної риси особистості або їх сукупності на основі самопереконавання — з використанням власних інтелектуальних можливостей;
- самоконтроль, самозвіт, самопереконавання та самонаказ;
- самозаохочення або самопокарання.

Умовою реалізації цих заходів та етапів повинно стати заглиблене самопізнання, яке досягається на основі психологічної та феноменологічної рефлексії. Теоретико-методологічними принципами реалізації виступають:

- спільна діяльність і спілкування як рушійна сила розвитку навчання і виховання;
- ампліфікація (забезпечення, підсилення, заглиблення) розвитку;
- цінність усіх етапів розвитку (зауважимо, що А. В. Запорожець застерігав від поспішності у переходах з одного етапу на інший. Кожен етап повинен вичерпати себе і забезпечити умови для переходу до нового етапу, залишаючи досягнуті особистістю позитивні професійні якості на все життя);
- принцип єдності афекту та інтелекту (М. Я. Басов, Л. С. Виготський);
- опосередкована роль знаково-символічних структур, слова і міфу у формуванні предметних дій, знань, свідомості, становлення особистості (О. Ф. Лосєв);
- інтеріоризації та екстеріоризації як механізмів розвитку і навчання (Л. Г. Коваль).

Тут важливі переходи від зовнішнього до внутрішнього і навпаки.

Іншими словами, існують різні шляхи для створення умов розвитку педагогічної майстерності, для стимулювання процесу професійного самовдосконалення викладачів. На особистісному рівні це відбувається за умови, коли молодий викладач бачить напружену творчу працю своїх колег і стиль життя навчального закладу в цілому, чує критичні зауваження і прямі вимоги керівників щодо роботи викладачів; коли мотивація виникає як наслідок соціальних якостей викладача: почуття відповідальності, професійного обов'язку і честі, здорового професійного самолюбства тощо. Мотивом самовдосконалення викладача може бути бажання отримати визнання колективу, відчувати свою значимість, а також можливість бачити перспективи кар'єрного росту.

Висновки

Все вищесказане дозволяє структурувати сукупність психолого-педагогічних умов реалізації акмеологічного і аксіологічного підходів до формування педагогічної майстерності викладачів технічних ВНЗ. Перша група умов пов'язана з реалізацією акмеологічних принципів. Їх вибір визначений сутністю цих підходів до викладацької діяльності. Друга група умов пов'язана з реалізацією аксіологічних принципів. Їх вибір визначений сферою застосування аксіологічного підходу. Третя група умов пов'язана з необхідністю цілеспрямованого педагогічного впливу на мотиваційно-ціннісну та регулятивно-діяльнісну сфери особистості. Їх вибір визначений сутністю ціннісних орієнтацій особистості як мети реалізації акмеологічного підходу у вищій професійній освіті. Назвемо три зазначених групи концептуальними умовами. Всі вони можуть бути описані в термінах педагогічного процесу та умов ефективності його функціонування як вимоги до вибору змісту педагогічної майстерності (інформаційні умови), засобів, форм, прийомів і методів організації процесу формування педагогічної майстерності (технологічні умови), поведінки, діяльності та характеру взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу (особистісні умови).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебідь І. В. Аксіологічна проблематика в педагогіці / І. В. Лебідь // Зб. наук. праць, ч. II. Уманського ДПУ. — К., 2005. — С. 195—202. (с. 196)
2. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості / В. В. Рибалка. — К., 1996. — С. 202—203.
3. Франкл В. В. Человек в поисках смысла / В. В. Франкл. — М. : Прогресс, 1990. — 360 с.

Рекомендована кафедрою культурології, соціології, психології та педагогіки

Стаття надійшла до редакції 24.11.10
Рекомендована до друку 1.12.10

Орлов Валерій Федорович — старший науковий співробітник.
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ